

پیش‌بینی رفتار جامعه‌پسند در سالمندان بر اساس رابطه با خداوند و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی عبدالله معتمدی*^۱

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۶

تاریخ دریافت: ۹۷/۹/۱۳

چکیده

تحقیق حاضر با هدف مطالعه رفتار جامعه‌پسند در دوره سالمندی و بررسی نقش ارتباط با خدا و ویژگی‌های دموگرافیک سالمندان اجرا شد. گستره‌ی وسیعی از رفتارها را می‌توان به‌عنوان رفتار جامعه‌پسند توصیف کرد. رفتار جامعه‌پسند هر رفتاری است که از نظر اجتماعی سازنده و یا به‌نوعی برای شخص یا گروه دیگر سودمند باشد. رفتار جامعه‌پسند در اسلام مصادیق مختلفی دارد از این بابت نقش ارتباط با خدا بر رفتار جامعه‌پسند قابل‌تصور است. تحقیق حاضر، تحقیقی توصیفی و از نوع همبستگی است که در سال ۱۳۹۶ اجرا شد. جامعه آماری تحقیق حاضر سالمندان (افراد ۶۰ ساله و بیشتر) ساکن در شهر تهران بودند. از جامعه آماری ۳۳۸ نفر به‌عنوان نمونه تحقیق به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای، انتخاب شدند. ابزار تحقیق شامل: ۱- پرسشنامه مجموعه شخصیت جامع‌پسند پتر و ۲- پرسشنامه ارتباط با خدا بود. پس از تحلیل اطلاعات با استفاده از آزمون آنووا و آزمون رگرسیون نتایج نشان داد: کسانی که ارتباط ضعیفی با خدا داشتند به‌طور معناداری نسبت به کسانی که ارتباط بالا یا حتی ارتباط متوسطی با خدا داشتند رفتار جامعه‌پسند پایین‌تری داشتند. همچنین وقتی در قالب یک مدل رگرسیون تأثیر متغیرهای مختلف بر رفتار جامعه‌پسند مطالعه شد، مشاهده شد که متغیرهای ارتباط با خدا و تحصیلات تأثیر معناداری بر رفتار جامعه‌پسند داشتند. این نیز بدان معنی است که کسانی که خداوند ارتباط قوی‌تری داشته و از سطح تحصیلات بالاتری برخوردار بوده‌اند رفتار جامعه‌پسندتری داشته‌اند.

کلیدواژه‌ها: رفتار جامعه‌پسند، ارتباط با خدا، سالمندی، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی.

مقدمه و بیان مسئله

سن ۶۰ سالگی را سن ورود به دوره سالمندی تعریف کرده‌اند؛ اما در برخی منابع دوره سالمندی را ۶۵ سالگی و بالاتر معرفی کرده‌اند (معمدی، ۱۳۸۶). در سال ۲۰۰۵ جمعیت سالمندان بالای ۶۵ سال جهان ۷/۴٪ بوده است اما پیش‌بینی می‌شود که این درصد در سال ۲۰۵۰ به ۱۶/۱٪ برسد (چیانگ و همکاران، ۲۰۰۹). در حال حاضر رشد تعداد افراد سالمند به قدری قابل توجه است که به عنوان انقلاب ساکت توصیف شده است (هرفور^۲، ساونستد^۳، اکسلسون^۴، ۲۰۰۹). جهان در آستانه یک نقطه عطف جمعیتی است. از آغاز تاریخ ثبت شده، جمعیت کودکان کمتر از جمعیت افراد ۶۵ سال و بالاتر است. در حالی که جمعیت سالمندان در کشورهای توسعه‌یافته تا سال ۲۰۵۰، ۷۱ درصد رشد خواهد داشت، این نسبت رشد برای کشورهای در حال توسعه ۲۵۰ درصد خواهد بود (WHO، ۲۰۱۱).

بر اساس سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن، در ایران متوسط رشد سالانه جمعیت افراد سالمند در بین سال‌های ۹۵-۱۳۹۰ حدود ۳/۲ بوده در حالی که این نسبت برای جمعیت کل کشور ۱/۲۴ درصد بوده است. به عبارتی طی این سال‌ها متوسط رشد سالانه افراد سالمند بیش از ۲ برابر رشد جمعیت کل کشور بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۶).

با توجه به رشد جمعیت سالمندی مطالعه ویژگی‌های سالمندان و بالأخص مطالعه روان‌شناختی سالمندی می‌تواند به ارتقا کیفیت زندگی سالمندان کمک کند. مطالعه رفتارهای جامعه‌پسند در هر سنی و به‌طور اخص در دوره سالمندی از آن جهت حائز اهمیت است که بروز رفتارهای جامعه‌پسند برای سالمند، برای اطرافیان و به‌طور کلی برای جامعه آثار مثبت فراوانی دارد. بر اساس مطالعات و پژوهش‌های انجام شده می‌توان چهار نوع رفتار اجتماعی مطلوب (رفتار جامعه‌پسند) را معرفی نمود که عبارت‌اند از: رفتارهای اجتماعی

۱ - Chiang K. J. et al

۲ - Harrefors, C.

۳ - Savenstedt, S.

۴ - Axelsson, K.

مطلوب نوع دوستانه ۱، رفتارهای اجتماعی مطلوب متابعت آمیز ۲، رفتارهای اجتماعی مطلوب هیجانی ۳ و رفتارهای اجتماعی مطلوب جمعی ۴.

در موقعیت‌های اجتماعی - هیجانی سالمندان بیش از افراد جوان برای کمک کردن به دیگران برانگیخته می‌شوند. همدلی هیجانی یکی از مکانیسم‌های بالقوه رفتار اجتماع‌پسند در سالمندان می‌باشد. بیدلن، شیهان، دالبن و گاتچیز (۲۰۱۶) سالمندی، همدلی و جامعه‌پسندی را بررسی کردند. بدین منظور ۲۴ فرد جوان (میانگین ۸ / ۱۹ سال) و ۲۴ سالمند (میانگین ۹ / ۷۷) وارد این پژوهش شدند. روش پژوهش به این صورت بود که افراد گروه نمونه در موقعیت‌های القای همدلی از پیش ساخته شده قرار داده می‌شدند و واکنش‌های آنها ارزیابی می‌شد. نتیجه به دست آمده این که سالمندان بیش از افراد جوان رفتارهای جامعه‌پسند نشان دادند. در سالمندان بین همدلی و رفتار جامعه‌پسند رابطه مثبت وجود داشت در حالی که چنین ارتباطی در افراد جوان دیده نشد. در سالمندان همدلی هیجانی با همدلی شناختی ارتباط داشت.

در حوزه رفتارهای جامعه‌پسند مواردی از جمله کمک کردن، نوع دوستی و همبستگی اجتماعی قرار می‌گیرند (استورمر و اسنیدر، ۲۰۱۰). رفتار جامعه‌پسند به اعمال داوطلبانه‌ای اشاره دارد که قصد آنها کمک یا سود رساندن به دیگران، کمک مالی به افراد نیازمند، راه اندازی خیریه و حمایت از افرادی که شغل خود را از دست داده‌اند می‌باشد (باوم‌استیجر و سیگل^۷، ۲۰۱۸)، به عبارتی دیگر رفتار جامعه‌پسند هر رفتاری است که از نظر اجتماعی سازنده و یا به نوعی برای شخص یا گروه دیگر سودمند باشد. گستره وسیعی از رفتارها را می‌توان به عنوان رفتار جامعه‌پسند توصیف کرد از جمله اعمال ساده روزانه مانند ارائه کمک به شخص سالمند برای عبور از عرض خیابان (فرهنگک توصیفی انجمن روانشناسی آمریکا،

۱- altruistic prosocial behaviors

۲- compliant prosocial behaviors

۳- emotional prosocial behaviors

۴- public prosocial behaviors

۵- Beadle, J.N; Sheehan, A.H; Dahlben, B; Gutchess, A.H.

۶ - Sturmer, and Snyder. M.

۷ - Baumsteiger, R. & Siegel, J. T.

۱۳۹۱). آقا یوسفی، مصطفایی، زارع و ایمانی فر (۱۳۹۴) ارتباط میان پنج عامل شخصیتی، رفتارهای اجتماعی مطلوب و رفتارهای اجتماع پسند را بررسی کرده‌اند. بر این اساس میان روان رنجورخویی و رفتار اجتماع پسند رابطه منفی رابطه منفی دیده شد. برون گرایی و رفتارهای اجتماع پسند رابطه مثبت با هم دارند. گشودگی نسبت به تجربه، موافق بودن و وجدان رابطه‌ای مثبت با رفتارهای اجتماع پسند دارند. رفتارهای اجتماع پسند به رفتارهایی دلالت دارد که هدف آن کمک رسانی به فرد دیگر است و برای خود فرد سود مستقیمی ندارد و ممکن است برای فرد کمک کننده خطرانی هم داشته باشد. رفتارهای اجتماعی مطلوب نیز گونه‌ای از رفتار هستند که در آن فردی خارج از حیطه تعهدات حرفه‌ای به فرد دیگری کمک می‌کند. رفتار نوع دوستانه، متابعت آمیز، رفتار اجتماعی مطلوب هیجانی و رفتار اجتماعی مطلوب جمعی چهار نوع رفتار اجتماعی مطلوب به شمار می‌روند. بر اساس نتایج به دست آمده از پژوهش ذکر شده رفتارهای اجتماع پسند با رفتارهای اجتماعی مطلوب رابطه مثبتی دارند. از بین تمام مؤلفه‌های رفتارهای اجتماعی مطلوب تنها مؤلفه رفتار متابعت آمیز رابطه معنی داری را با رفتار اجتماع پسند نشان نداد.

آذربایجانی و شجاعی (۱۳۹۳)، محورهای رفتار اجتماع پسند در اسلام را از زبان نهج

البلاغه بیان کرده‌اند:

«۱. ارتباط عاطفی مستحکم از قبیل مهربانی، خیرخواهی، نرمی و ملایمت در برخورد ۲. ارتباط فیزیکی و حضوری مانند سر زدن و جوای احوال شدن ۳. بدی را به خوبی پاسخ دادن مانند پیوند در هنگام قهر و جدایی، نزدیک شدن در هنگام دوری، پوزش در هنگام خطا و بدی ۴. احساس و لطف بی دریغ از قبیل نیکی در موقع عتاب، سبقت گرفتن در خوبی و اتصال در هنگام گسستن رابطه ۵. بذل و بخشش مالی و عملی ۶. اخلاص و یکرنگی در نصیحت و پند و انتقاد خیر خواهانه ۷. حمایت در غیاب یعنی تا حد امکان در مقابل بدگویی دیگران پشت سر او بایستد، دفاع کند و به گفته‌های آن‌ها ترتیب اثر ندهد» (ص ۲۰۵).

حمایت مالی و عاطفی دو نوع رفتار اجتماع پسند در اسلام می‌باشند. مسائلی از قبیل زکات، خمس، وظیفه حاکم شرع در رسیدگی به مسائل و نیازمندی فقرا، صدقه، انفاق، قرض از نمونه رفتار اجتماع پسند مالی هستند. در مورد حمایت عاطفی به همدلی اشاره شده

است. رسیدگی و محبت به یتیمان، عیادت از بیماران، ابراز و بیان محبت همسران نسبت به یکدیگر و ... از نمونه رفتار اجتماع‌پسند عاطفی هستند (کاویانی، پناهی، ۱۳۹۳). آذربایجانی و شجاعی (۱۳۹۳)، در روان‌شناسی در نهج‌البلاغه در مورد رفتار اجتماع‌پسند در نهج‌البلاغه توضیح داده‌اند. همدلی و مسئولیت‌پذیری در قبال دیگران، احساس برابری با دیگران و مساوات اجتماعی، آگاهی نسبت به وضعیت زندگی افراد جامعه در حیطه رفتار اجتماع‌پسند جای می‌گیرند. دیدگاه دیگری که در نهج‌البلاغه بیان شده است مسئله تکلیف برای انجام رفتار اجتماع‌پسند است. بدین معنی که رسیدگی به امور نیازمندان یک تکلیف است. رفتار اجتماع‌پسند ارتباطات بین افراد فامیل را با یکدیگر تقویت می‌کند. صله رحم و توجه به مسائل خویشاوندان در این زمره جای می‌گیرند. نیکی به همسایگان، برادری میان مومنان، مهربانی با یکدیگر، بخشش، سخت‌نگرفتن به یکدیگر و ... از رفتارهای اجتماع‌پسند هستند. در نظریه‌های روان‌شناختی رفتار اجتماع‌پسند با گریزی به مفهوم خودهای چندگانه که انگیزش‌های چندگانه‌ای را سبب می‌گردد توضیح داده شده است. لیکن به مکانیسم‌های مرتبط با بافت موقعیتی آن توجهی نشده است. برای مثال نظریه‌های شخصیت و ویژگی‌های مرتبط با تمایلات اجتماعی را شناسایی می‌کنند. چیزی که در مقیاس پنج‌عاملی شخصیت نو می‌بینیم. وجه خلأ نظریه‌های روان‌شناختی در رابطه با رفتار اجتماع‌پسند این است که در این نظریه‌ها به مسئله تأثیر بافت بر رفتار اجتماع‌پسند و تعامل میان بافت، سرشت و رفتار اجتماع‌پسند کم‌تر پرداخته شده است (فچنهاور، فلاچی، بونک و لیندنبرگ^۱، ۲۰۰۶).

صفاری، تدریس تبریزی، محتشمی و حسن‌زاده (۱۳۹۳)، نشان دادند شخصیت جامعه‌پسند و مؤلفه‌های آن شامل هم‌حسی جهت‌گیری شده با دیگران و کمک‌رسانی با بهزیستی اجتماعی و مؤلفه‌های آن رابطه مثبت و معنی‌داری دارد. این ویژگی‌هایی که برای رفتار جامعه‌پسند برشمرده شد تا حد زیادی با مؤلفه‌های مذهب نزدیک هستند یعنی مذهب نیز نوع دوستی، کمک‌کردن به دیگران و دیگر صفات این‌چنین را حمایت می‌کند با این‌وجود باید توجه داشت که در مورد رفتار جامعه‌پسند گفته شده است که انگیزه رفتارهای جامعه

۱ - Fetchenhauer, D., Flache, A., Buunk, A.P., Lindenberg, S.M

پسند در پیوستاری از خودمحوری تا دیگر محوری را شامل می‌شود (ریان و کنل^۱، ۲۰۰۱). بنابراین تعیین ارتباط بین رفتارهای جامعه پسند و ارتباط با خدا، از این منظر اهمیت پیدا می‌کند. عیسی مراد، رضایی و مهرعلیان (۱۳۹۴)، نشان دادند که بین دین‌داری و مهارت‌های اجتماعی رابطه وجود دارد. در این تحقیق بین مؤلفه‌های دینداری شامل التزام به وظایف دینی، باورهای دینی، گرایش و عواطف دینی و شناخت دینی نیز با مهارت‌های اجتماعی ارتباط وجود داشت (صص. ۱۴۷-۱۴۹).

رابطه انسان با خدا، رابطه‌ای بسیار قدیمی (احتمالاً حتی مقدم بر شکل‌گیری ادیان) و فراگیر (چه به لحاظ تعدد افرادی که درگیر این رابطه هستند و چه به لحاظ نوع دین) است. در همه ادیان نیز همواره از رابطه انسان با خدا و لزوم تنظیم و هدایت آن، صحبت می‌شده و می‌شود به عنوان مثال در بسیاری ادیان از محبت زیاد یا عشق به خدا، به عنوان عالی‌ترین نوع پرستش، یاد شده است (مظاهری، پسندیده ۱۳۹۰).

به‌طور کلی ارتباط یکی از نیازهای روان‌شناختی انسان است. ارتباط شامل نیاز به تعامل اجتماعی، احساس تعلق به دیگران، داشتن روابط گرم و صمیمی با دیگران، نیاز به درک شدن از سوی دیگران، نیاز به دریافت توجه از سوی دیگران نسبت به نیازهای خود و نیاز به روابط دو جانبه می‌باشد. در قرآن کریم امر به ارتباط شده است. یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ؛ یعنی ای اهل ایمان صبور باشید و یکدیگر را به صبر سفارش کنید و بایکدیگر در ارتباط باشید و از خدا پرهیزید، شاید که رستگار شوید. چون همه افعال امری، مطلق و بدون قید است، در نتیجه صبر در این آیه شامل صبر برداشد، صبر در اطاعت و صبر بر ترک معصیت می‌شود و آنگاه امر بر (مصابره) یعنی یکدیگر را سفارش به صبر کردن می‌نماید و این امر موجب می‌شود که افراد جامعه اسلامی در کنار هم یک نیروی واحد و متحد شوند و بتوانند به اتفاق یکدیگر اذیت‌ها را تحمل کنند و (مراپطه) از نظر معنا اعم از مصابره است، چون مصابره یعنی اتحاد و پیوستن نیروها در برابر شدائد، اما مراپطه یعنی پیوستن همه نیروها و همه کارها در جمیع شئون زندگی اجتماعی دینی، چه در

۱ - Ryan, R. M. & Connel, J. P.

حال شدت و چه در حال خوشی و مراد از این مرابطه این است که جامعه به سعادت حقیقی دنیوی و اخروی خود برسد، چون اگر این ارتباطات نباشد صبر هر کس به تنهایی یا علم هر کس به تنهایی یا مال هر کس به تنهایی سعادت آور هست، اما نه سعادت کلی و تام و حقیقی و لذا در ادامه می‌فرماید: اگر با تقوی بوده و به حدود الهی پایبند باشید، در این صورت به هدف نهایی خود یعنی رستگاری حقیقی خواهید رسید (طباطبایی، ۱۳۹۰). علاوه بر توجه دادن قرآن کریم به ارتباط انسان‌ها به یکدیگر، ارتباط میان انسان و خداوند نیز بسیار با اهمیت دانسته شده است. در قرآن انسان‌ها دعوت به ارتباط با خداوند شده‌اند. در سوره انفال آیه ۲۴ آمده است «یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» یعنی ای کسانی که ایمان آورده‌اید اجابت کنید خدا و رسول را به هنگامی که می‌خوانند شما را به چیزی که شما را زنده می‌کند.

اگر ارتباط با خدا را یکی از مؤلفه‌های دینداری بدانیم، می‌توان کیفیت ارتباط با خدا را در دوره سالمندی بر اساس دینداری توضیح داد. نظرسنجی گالوپ (گزارش جدید، ۲۰۰۶) نشان می‌دهد که اهمیت دین به‌طور پیوسته با افزایش سن، افزایش می‌یابد. در حالی که ۴۷٪ از گروه سنی ۱۹ تا ۲۹ سال نقش مذهب را در زندگی‌شان مهم دانسته‌اند در گروه سنی بالای ۶۵ سال این میزان به ۷۲٪ می‌رسد. منصور (۱۳۹۷) بیان می‌کند که هرچه فرد ارتباط نزدیک‌تری با خداوند داشته باشد و باور او این باشد که خداوند بندگان خود را دوست دارد و موردحمایت قرار می‌دهد کمتر مضطرب خواهد شد.

تحقیقات همواره نشان داده است که سالمندان بیش از افراد جوان به تأثیر معنی‌دار ایمان مذهبی بر زندگی‌شان اقرار دارند و این که آنها تلاش می‌کنند اعمال مذهبی را انجام داده و در مکان‌های مذهبی حاضر شوند (معمدی، ۱۳۹۶). مذهب و معنویت می‌توانند نیازهای روان‌شناختی سالمندان را پاسخگو باشند، به آنها کمک می‌کنند تا با مرگ قریب‌الوقوع مواجه شوند، احساس معناداری در زندگی داشته باشند و فقدان‌های اجتناب‌ناپذیری سالمندی را بپذیرند. به لحاظ اجتماعی تعهدات مذهبی به خیلی از کنش‌های سالمند کمک

می‌کند، همچون فعالیت‌های اجتماعی، حمایت اجتماعی و فرصت ارائه نقش‌های آموزشی و رهبری (سانتروک، ۱، ۲۰۱۳).

با توجه به آنچه گفته شد انتظار می‌رود در بافت اجتماعی جامعه ما با عنایت به عقاید اسلامی حاکم بر رفتار آحاد جامعه و به‌طور اخص سالمندان به دلیل انس بیشتر آنها با مفاهیم دینی (همان‌طور که پیش از این گفته شد)، رفتار جامعه پسند نیز متناسب با میزان ارتباط با خداوند در آنها متغیر باشد. لذا دو سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که آیا رفتار جامعه پسند در دوره سالمندی متناسب با سطح ارتباط با خدا متفاوت است؟ و آیا می‌توان رفتار جامعه پسند در دوره سالمندی را بر اساس ارتباط با خدا و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی سالمندان پیش‌بینی کرد؟

روش تحقیق

تحقیق حاضر، تحقیقی توصیفی و از نوع همبستگی است. برای این منظور پس از اجرای ابزارهای تحقیق، اطلاعات به دست آمده با استفاده از نرم افزار SPSS و با بکارگیری آزمون‌های آماری مناسب (آزمون آنووا و رگرسیون) تجزیه و تحلیل گردید.

جامعه آماری تحقیق حاضر سالمندان (افراد ۶۰ ساله و بیشتر) ساکن در شهر تهران بودند. جمعیت سالمندان ۶۰ ساله و بیشتر ساکن در شهر تهران بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۵، برابر با ۸۰۹۳۲۵ نفر بوده است. این تحقیق در سال ۱۳۹۶ اجرا شد. از جامعه آماری تحقیق نمونه‌ای به روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای ۲، انتخاب شد. بدین منظور در مرحله اول از بین مناطق ۲۲ گانه تهران یک منطقه به‌طور تصادفی انتخاب شد (منطقه پنج). در مرحله دوم، هفت مکان عمومی (شامل مساجد، پارک‌ها، مراکز خرید، بازارهای روز، فرهنگسراها و خانه فرهنگ‌های محله‌ای، اماکن ورزشی و سالن‌های سینما) به‌منزله پایگاه‌های داده یابی در سطح آن ناحیه تعیین شد. در ادامه در مرحله سوم سه

۱ - Santrock, J. W.

۲ - multistage sampling

مکان یا پایگاه داده یابی (شامل مساجد، پارک‌ها، فرهنگسراها و خانه فرهنگ‌های محله‌ای) به‌طور تصادفی انتخاب و اطلاعات موردنظر از آنها جمع‌آوری شد.

حجم نمونه با استفاده از جدول کرجسی و مورگان تعیین شد. جدول کرجسی و مورگان با توجه به حجم جامعه، حجم نمونه را حدوداً ۳۸۲ نفر تعیین می‌کرد؛ در عمل تحلیل‌های این تحقیق پس از جمع‌آوری اطلاعات به دلیل نقص تعدادی از پرسشنامه‌ها، بر روی ۳۳۸ نفر انجام شد. شرط پذیرش افراد به‌عنوان نمونه تحقیق حداقل دارا بودن ۶۰ سال سن، نداشتن اختلال شناختی نظیر آلزایمر، زوال عقلی و...؛ نداشتن نقص عضو جدی از جمله نقص شنوایی، گفتاری و بینایی و ساکن بومی شهر تهران یا سالمندانی که حداقل ۲۰ سال اخیر را در شهر تهران زندگی کرده و برای پاسخ به ابزارهای تحقیق نیز آمادگی داشتند. لذا کسانی که در گروه سنی پایین‌تر بوده و یا یکی از شرایط فوق را نداشته، یا آمادگی پاسخ به سؤالات را نداشتند در نمونه تحقیق قرار نمی‌گرفتند.

در این تحقیق از دو ابزار استفاده شده است: ۱- پرسشنامه ارتباط با خدا ۲- پرسشنامه

مجموعه شخصیت جامع‌پسند پسر (PSB)

برای سنجش رابطه با خدا از پرسش‌نامه ۶۷ سؤالی ارتباط با خدا مظاهری و پسندیده (۱۳۸۹)، استفاده شد. این پرسش‌نامه به‌صورت مقیاس لیکرت تنظیم شده است، حاوی پانزده ماده برای اندازه‌گیری بُعد بیم (ترس از خدا)، پانزده ماده برای اندازه‌گیری بُعد امید (نیاز به خدا) و شانزده ماده برای اندازه‌گیری بُعد محبت به خداست. همچنین از هفت ماده برای اندازه‌گیری بُعد عداوت نسبت به خدا، هفت ماده برای اندازه‌گیری بُعد یأس و از هفت ماده برای اندازه‌گیری بُعد تجرّی، استفاده شده است. محورهای اصلی و فرعی پرسش‌نامه ۶۷ سؤالی برای سه بُعد اصلی، در شش مقیاس به شرح زیر تعیین شده است: ۱. بیم (ترس) ۲. امید (نیاز) ۳. محبت ۴. یأس ۵. تجرّی ۶. عداوت نسبت به خدا. مظاهری و پسندیده (۱۳۸۹)، اعتبار این آزمون را با استفاده از محاسبه آلفای کرونباخ برای کل آزمون ۰/۸۱ اعلام کردند. در این تحقیق ضریب همسانی درونی پرسشنامه ارتباط با خدا بر اساس محاسبه آلفا کرونباخ معادل ۰/۸۷۵ به دست آمد.

پرسشنامه PSB توسط پنر ۱ (۲۰۰۲) تدوین شده است. این نسخه ۳۰ گویه ای از مقیاس کامل PBS است. این پرسشنامه به عنوان مقیاس عمومی در روانشناسی اجتماعی برای ارزیابی گرایش های جامعه پسند از منظر صفات شخصیتی به کار می رود (پنر و همکاران، ۱۹۹۵). دارای ۷ خرده مقیاس: مسئولیت اجتماعی ۲، ارتباط همدلانه ۳، نگاه از منظر پریشانی فردی ۵، استدلال اخلاقی دو جانبه ۶، استدلال های جهت گیری شده دیگران ۷ و نوع دوستی خود گزارشی ۸ است. این پرسشنامه ۲ عامل کمک رسانی و هم حسی جهت گیری شده دیگران را می سنجد. همگرایی درونی هر دو زیر مقیاس بیش از ۰,۸۰ و روایی باز آزمایی برای هم حسی جهت گیری شده دیگران معادل ۰,۷۷ و برای کمک رسانی معادل ۰,۸۵ به دست آمد (پنر و فینکل اشتاین، ۱۹۹۸). صفاری نیا و باجلان (۱۳۹۰) پایایی این پرسشنامه را در جمعیت ایرانی ۰,۷۹ به دست آوردند. همچنین ضرایب باز آزمایی کل پرسشنامه ۰,۹۸ و ضرایب خرده مقیاس های آن بین ۰,۴۲ تا ۱,۰ به دست آمد. ضریب آلفا در خرده مقیاس ها برای: مسئولیت اجتماعی (۰,۳۶)، ارتباط همدلانه (۰,۶۲)، نگاه از منظر دیگران (۰,۵۱)، پریشانی فردی (۰,۱۷)، استدلال اخلاقی دو جانبه (۰,۵۴)، استدلال های جهت گیری شده دیگران (۰,۷۴) و نوع دوستی خود گزارشی (۰,۷۱) به دست آمد. نمره گذاری سؤالات بر اساس مقیاس لیکرت و به صورت: کاملاً موافق، موافق، بی نظر، مخالف و کاملاً مخالف انجام می شود. سؤالات از یک تا ۵ نمره گذاری می شوند. دامنه نمرات بین ۳۰ تا ۱۵۰ است. در این تحقیق ضریب همسانی درونی پرسشنامه مجموعه شخصیت جامع پسند پنر بر اساس محاسبه آلفا کرونباخ معادل ۰,۷۰ به دست آمد.

یافته ها

-
- ۱- Penner LA
  - ۲ -Social Responsibility(SR)
  - ۳ -Empathic Concern (EC)
  - ۴ -Perspective Taking (PT)
  - ۵ -Personal Distress (PD)
  - ۶- Other-Oriented Moral Reasoning (O)
  - ۷ -Mutual Concerns moral reasoning (M)
  - ۸ -Self-reported altruism (SRA)

در این تحقیق دو فرضیه مطرح شده است. ذیلاً اطلاعات جمع‌آوری شده برای بررسی این فرضیات ارائه شده است.

فرضیه اول: رفتارهای جامعه پسند در سالمندانی که ارتباط بیشتری با خدا دارند بیشتر است.

در جدول شماره ۱ شاخص‌های توصیفی رفتارهای جامعه پسند برحسب کیفیت ارتباط با خدا گزارش شده است. همچنان که مشاهده می‌شود میانگین نمرات رفتار جامعه پسند برای افرادی که ارتباط بالای با خداوند را گزارش کرده‌اند ۱۰۸/۲۳، برای کسانی که ارتباط متوسطی داشته‌اند ۱۰۶/۲۱ و برای کسانی که ارتباط ضعیفی داشته‌اند ۹۴/۷۴ است.

جدول شماره ۱ شاخص‌های توصیفی رفتارهای جامعه پسند برحسب کیفیت ارتباط با خدا

کیفیت ارتباط با خدا	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار
زیاد	۵۷	۱۰۸/۲۳	۹/۸۰	۱/۳۰
متوسط	۲۳۸	۱۰۶/۲۱	۹/۰۱	۰/۵۸
کم	۴۳	۹۴/۷۴	۱۴/۶۰	۲/۲۳
کل	۳۳۸	۱۰۵/۰۹	۱۰/۷۶	۰/۵۸

برای تعیین معناداری تفاوت‌های موجود بین میانگین‌های ارائه شده اطلاعات جدول فوق از طریق آزمون آنووا بررسی شد. همان‌طور که در جدول شماره ۲ مشاهده می‌شود میزان F محاسبه شده معادل ۲۷/۲۵ است که این میزان در سطح ۰/۰۱ درصد معنادار است. اجرای آزمون تعقیبی توکی نشان داد، کسانی که سطح ارتباط با خداوند را در سطح پایینی دارند به‌طور معناداری از دو گروه دیگر (یعنی کسانی که ارتباط با خدا را در حد بالا یا در حد متوسط دارند)، نمرات رفتار جامعه پسند پایین‌تری دارند.

جدول شماره ۲ اجرای آزمون آنووا و تعیین معناداری بین میانگین‌ها با آزمون تعقیبی توکی

مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجذور میانگین	F	سطح معنی دار معنی داری	بین گروه‌ها درون گروه‌ها کل
۵۴۶۲/۴۴	۲	۲۷۳۱/۲۲	۲۷/۲۵	۰/۰۰۰	بین گروه‌ها
۳۳۵۷۵/۷۲	۳۳۵	۱۰۰/۲۲۶			درون گروه‌ها
۳۹۰۳۸/۱۶	۳۳۷				کل

آزمون تعقیبی توکی

ارتباط با خدا	اختلاف میانگین	انحراف معیار	سطح معنی دار معنی داری
افراد گروه بالا افراد گروه متوسط	۲/۰۱۸	۱/۴۷۶	۰/۳۶۰
افراد گروه پایین	۱۳/۴۸۳	۲/۰۲۲	۰/۰۰۰
افراد گروه متوسط افراد گروه بالا	-۲/۰۱۸	۱/۴۷۶	۰/۳۶۰
افراد گروه پایین	۱۱/۴۶۶	۱/۶۵۹	۰/۰۰۰
افراد گروه پایین افراد گروه بالا	-۱۳/۴۸۴	۲/۰۲۲	۰/۰۰۰
افراد گروه متوسط	-۱۱/۴۶۶	۱/۶۵۹	۰/۰۰۰

همان‌طور که قبلاً گفته شد مقیاس رفتار جامعه پسند مشتمل بر هفت خرده مقیاس است (مسئولیت اجتماعی، ارتباط همدلانه، نگاه از منظر دیگران، پریشانی فردی، استدلال اخلاقی دو جانبه، استدلال‌های جهت‌گیری شده دیگران و نوع دوستی خود گزارشی). علاوه بر آن، این پرسشنامه ۲ عامل کمک‌رسانی و هم‌حسی جهت‌گیری شده دیگران را نیز می‌سنجد. در جدول شماره ۳ با اجرای آزمون آنووا نقش کیفیت ارتباط با خدا در هر یک از خرده مقیاس‌های رفتار جامعه پسند بررسی شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود در تمام موارد تفاوت‌های بررسی شده معنادار بوده است. این بدان معناست که افراد بر اساس میزان ارتباط با خدا در هر یک از این خرده مقیاس‌ها تفاوت معنی‌داری با یکدیگر دارند.

جدول شماره ۳ اجرای آزمون آنووا برای خرده مقیاس‌های رفتار جامعه‌پسند

خرده مقیاس	مجموع مجذورات	درجه آزادی	مجذور میانگین	F	سطح معنی‌داری
جهت‌گیری شده دندان	بین گروه‌ها	۲	۱۶۱۹/۳۸	۲۳/۲۲	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۶۹۹/۷۳		
	کل	۳۳۷	۲۶۵۹۹/۱۸		
کمک‌رسانی	بین گروه‌ها	۲	۱۴۹/۸۹	۸/۰۳	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۱۸/۶۶		
	کل	۳۳۷	۶۵۵۲/۵۴		
مسئولیت اجتماعی	بین گروه‌ها	۲	۱۶۳/۲۸	۸/۰۱	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۲۰/۴۰		
	کل	۳۳۷	۷۱۵۹/۱۲		
ارتباط همدلانه	بین گروه‌ها	۲	۱۳۵/۰۹	۲۲/۳۳	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۶/۰۵		
	کل	۳۳۷	۲۲۹۶/۵۰		
نگاه از منظر دیگران	بین گروه‌ها	۲	۴۷/۵۷	۵/۰۸	۰/۰۰۷
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۹/۳۷		
	کل	۳۳۷	۳۲۳۴/۴۱		
پوشانی فردی	بین گروه‌ها	۲	۱۷/۷۰	۴/۸۰	۰/۰۰۹
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۳/۶۹		
	کل	۳۳۷	۱۲۷۱/۴۷		
استدلال اخلاقی دو جانبه	بین گروه‌ها	۲	۶۰/۰۲	۱۸/۴۸	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۳/۲۵		
	کل	۳۳۷	۱۲۰۸/۰۴		
استدلال‌های جهت‌گیری شده دندان	بین گروه‌ها	۲	۶۲/۰۴	۲۴/۰۲	۰/۰۰۰
	درون گروه‌ها	۳۳۵	۲/۵۸		
	کل	۳۳۷	۹۸۹/۴۷		

فرضیه دوم		بین گروه‌ها		درون گروه‌ها		کل	
۰/۰۰۳	۵/۹۲	۹۱/۵۹	۲	۱۸۳/۱۸	۵۱۷۸/۸۷	۳۳۵	۱۸۳/۱۸
		۱۵/۴۶	۳۳۷	۵۳۶۲/۰۵			

فرضیه دوم: رفتار جامعه پسند در دوره سالمندی بر اساس ارتباط با خدا و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی سالمندان قابل پیش‌بینی است.

برای بررسی فرضیه فوق اطلاعات به دست آمده با استفاده از رگرسیون و به روش ENTER تجزیه تحلیل شدند. همان‌طور که در جدول شماره ۴ مشاهده می‌شود. میزان R معادل ۰/۳۶۴ و میزان R^2 معادل ۱۳۳/۱ است. همچنین مقدار F محاسبه شده معادل ۱۰/۱۴ است که این میزان در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار است. در جدول ضرایب نیز نشان داده شده است که از متغیرهایی که در مدل قرار دارند تنها متغیر تحصیلات و ارتباط با خدا تأثیر معنی‌داری بر رفتار جامعه پسند دارند.

جدول شماره ۴ اجرای رگرسیون برای بررسی فرضیه دوم

خطای معیار برآورد	R^2 تنظیم شده	R^2	R	مدل	
۱۰/۱۰	۰/۱۱۹	۰/۱۳۳	۰/۳۶۴	۱	
آن‌وا					
سطح معنی‌دار	F	مجدور میانگین	درجه آزادی	مجموع مجدورات	مدل
۰/۰۰۰	۱۰/۱۴	۱۰۳۴/۸۱	۵	۵۱۷۴/۰۷	رگرسیون
		۱۰۲/۰۰	۳۳۲	۳۳۸۶۴/۰۹	باقیمانده
			۳۳۷	۳۹۰۳۸/۱۶	کل

ضرایب

سطح معنی‌دار	t	ضرایب		مدل
		استاندارد شده	ضرایب غیراستاندارد شده	
		Beta	خطای معیار B	
۰/۰۰۰	۷/۰۳		۸/۴۰	مقدار ثابت
۰/۲۰۴	-۱/۲۷	-۰/۹	۱/۵۶	جنسیت
۰/۰۰۸	۲/۶۶	۰/۱۵	۰/۳۶	تحصیلات
۰/۹۲۸	-۰/۰۹	-۰/۰۱	۰/۶۲	شغل
۰/۰۰۰	۶/۵۱	۰/۳۵	۰/۰۳	ارتباط با خدا
۰/۰۵۳	۱/۹۴	۰/۱۰	۰/۶۰	گروه‌های سنی

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های تحقیق نشان داد کسانیکه ارتباط ضعیفی با خدا داشتند به‌طور معناداری نسبت به کسانیکه ارتباط بالا یا حتی ارتباط متوسطی با خدا داشتند رفتار جامعه پسند پایین‌تری داشتند. این یافته نشان می‌دهد که اولاً ارتباط متوسط با خدا نیز همراه با رفتار جامعه پسند است و ثانیاً رفتار جامعه پسند کسانی که ارتباط متوسط با خدا داشته‌اند با کسانیکه ارتباط بالایی داشته‌اند تفاوتی نداشته است و هر دو گروه رفتار جامعه پسند سطح بالایی داشته‌اند. در توضیح و تبیین این یافته باید گفت: فرایندهای گروهی و رفتار جامعه پسند را می‌توان از چند زاویه بررسی کرد. نخست، سطوح مختلف تحلیل مانند تحلیل در سطح فرایندهای روان‌شناختی در برابر تحلیل در سطح ارتباطات بین گروهی. زاویه‌ی دیگر وجوه‌نگرشی اعضای گروه است که می‌تواند متفاوت از هم باشد. برای مثال چشم‌انداز فرد کمک‌کننده در برابر چشم‌انداز فرد کمک‌گیرنده و در نهایت می‌توان شکل‌های مختلف رفتار کمک‌رسانی را مطالعه کرد، برای مثال کمک کردن در موقعیت‌های اضطراری در برابر رفتارهای داوطلبانه (استورمر و اسنایدر، ۲۰۱۰). از سوی دیگر جامعه‌شناسانی مانند دورکهم و پارسونز به این مسئله پرداخته‌اند که رفتارهای جامعه پسند و تعاونی ۲ چه هنگام و چگونه رخ

۱- Sturmer, S. & Snyder, M.

۲- solidarity.

می دهند؟ آن‌ها در پاسخ به این سؤال فرآیند اجتماعی شدن را پیش کشیده‌اند. بدین ترتیب که هنگامی که هنجارهای اجتماعی در فرد به صورت درونی شده درمی آیند چنین فردی دارای یک شخصیت جامعه پسند می گردد (فچنهاور، فلاچی، بونک و لیندنبرگ، ۲۰۰۶). به نظر می رسد مؤلفه‌هایی که در تعالیم مذهبی و به طور اخص در دین اسلام وجود دارد بر اساس مکانیسم‌های درونی، هنجارهایی اجتماعی در جهت رفتارهای جامعه پسند ایجاد می کنند؛ بنابراین ارتباط با خدا به عنوان یک رفتار گزارش شده، همراه با ارزش‌های درونی شده‌ای است که این ارزش‌ها ضمن آنکه وسیله‌ای برای تقرب بیشتر فرد با خدا می شوند تأثیر آنها بر روابط فرد با دیگران به شکل همدلی، کمک، احترام به دیگران و در نهایت رفتار جامعه پسند تجلی می کند.

همچنین وقتی در قالب یک مدل رگرسیون تأثیر متغیرهای مختلف بر رفتار جامعه پسند مطالعه شد، مشاهده شد که متغیرهایی چون جنسیت، گروه‌های سنی و شغل تأثیر معناداری بر رفتار جامعه پسند نداشتند بر این اساس می توان گفت مثلاً زنان و مردان سالمند رفتار جامعه پسند تقریباً یکسانی را بروز می دهند. همین طور سالمندان در گروه‌های سنی مختلف رفتار جامعه پسند یکسانی داشته‌اند و حتی سالمندان در مشاغل مختلف رفتار جامعه پسند متفاوتی نداشته‌اند. این یافته‌ها حاکی از آن است که مؤلفه‌های رفتار جامعه پسند شامل مسئولیت اجتماعی، ارتباط همدلانه، استدلال اخلاقی دوجانبه، استدلال‌های جهت‌گیری شده توسط دیگران، پریشانی فردی، نگاه از منظر دیگران و نوع دوستی خود گزارش شده متأثر از ویژگی‌های جنسیت، سن (گروه‌های سنی مختلف در دوره سالمندی) و شغل نمی شوند و این مؤلفه‌ها در بین زنان و مردان سالمند، همین طور در گروه‌های سنی مختلف آنها و در مشاغل مختلف از همدیگر متفاوت نبوده‌اند. در حالی که نقش تحصیلات و ارتباط با خدا معنادار بوده است و این یافته‌ها حاکی از اهمیت نقش تحصیلات و ارتباط با خدا در رفتار جامعه پسند است. شاید یکی از دلایل این یافته‌ها به نقش شناختی تحصیلات و ارتباط با خدا برگردد. بر این اساس این دو متغیر قادرند نگاه افراد را به سوی رفتارهای جامعه پسند در مورد مسئولیت اجتماعی، ارتباط همدلانه، استدلال اخلاقی دو جانبه، استدلال‌های جهت‌گیری شده توسط دیگران، پریشانی فردی، نگاه از منظر دیگران و نوع دوستی

خود گزارش شده به لحاظ شناختی آن‌چنان دگرگون سازند که جهت‌گیری‌های متفاوتی در آنها ایجاد شود. ضمن آنکه مؤلفه‌های ارتباط با خدا فراتر از نقش شناختی، از طریق پاداش-دهی به رفتارهای نوع‌دوستانه و یا همدلانه می‌تواند زمینه‌های مناسبی را برای رفتارهای جامعه‌پسند فراهم نماید.

علاوه بر این وقتی نشان داده شد رفتار جامعه‌پسند در گروه‌های سنی مختلف یکسان است این یافته از یک بابت نظریه جداسازی را به چالش می‌کشد زیرا در این نظریه گفته شده است: افراد با ورود به دوره‌ی سالمندی از حجم اشتغالات شغلی، خانوادگی، اجتماعی و ارتباطی خود کاسته و بر افکار، درونیات، ارزش‌ها و احساسات درونی خود می‌افزایند. بدین ترتیب استرس ناشی از تکالیف شغلی، خانوادگی و ارتباطی آن‌ها کم‌تر می‌شود و پرداختن به آرمان‌ها و اولویت‌های فردی احساس رضایت از زندگی فرد را افزایش می‌دهد (رایس، ۱۳۸۷). اگر این ادعا درست باشد افزایش سن در دوره سالمندی نیز باید رفتار جامعه‌پسند را تقلیل دهد زیرا سوگیری رفتار جامعه‌پسند رفتن به سوی دیگران است. درحالی‌که رفتار جامعه‌پسند با افزایش سن در این تحقیق تغییری نکرده است. ممکن است گفته شود که سالمندان در مقایسه با گروه‌های سنی پایین‌تر رفتار جامعه‌پسندشان کمتر می‌شود. این نیز با مفهوم زایایی اریکسون در تضاد است زیرا مفهوم زایایی اریکسون به تمایل افراد به رفاه نسل بعد و جهان‌دالت دارد. تمایلات زایایی در همه عمر وجود دارند اما نقطه اوج آن در میانه بزرگسالی است. در نهایت با اذعان به اینکه افراد با ورود به دوره سالمندی از حجم اشتغالات شغلی، خانوادگی، اجتماعی و ارتباطی خود می‌کاهند و بر افکار، درونیات، ارزش‌ها و احساسات درونی خود می‌افزایند؛ اما درعین حال از دیگران نیز غافل نمی‌شوند و علی‌الظاهر همراه با وقوف بر احساسات درونی خود، خیرخواهی آنها نسبت به دیگران نیز نه تنها کمتر نمی‌شود بلکه به‌طور معنادارتری ظهور می‌کند. این یافته‌ها از جهتی با نتایج تحقیق بیدل، شیهان، دالبن و گاتچیز (۲۰۱۶)، ناهمسو است. همانطور که گفته شد آنها نشان دادند که سالمندان بیش از افراد جوان رفتارهای جامعه‌پسند نشان می‌دادند. البته ناهمسویی این یافته با نتایج این تحقیق مربوط به عدم معناداری متغیر سن در این تحقیق بود اما باید توجه

داشت که عدم وجود نمونه جوان در تحقیق حاضر امکان مقایسه کامل نتایج را تا حد زیادی دشوار می‌سازد و این موضوع همچنان نیازمند تحقیقات بیشتر است.

یافته‌های دیگر در مورد عدم تأثیر جنسیت و عدم تأثیر شغل نیز بر رفتار جامعه پسند قابل تفسیر و تبیین است که به خاطر پرهیز از اطاله کلام فقط به همین مقدار اکتفا می‌شود که به نظر می‌رسد ویژگی رفتار جامعه پسند همان قدر که برای مردان اهمیت دارد برای زنان نیز مهم تلقی شده است و همین‌طور در مشاغل مختلف افراد نمونه تحقیق این رفتار یکسان بوده است. یکسانی رفتار جامعه پسند در مشاغل مختلف می‌تواند به دلیل تأثیر کمتر فعالیت‌های شغلی به دلیل دور شدن سالمندان از نقش‌های شغلی قبلی خود باشد و در مورد عدم تأثیر جنسیت نیز می‌توان با رویکردی زیست‌شناختی ساختار مشابه زیستی در زنان و مردان را در سن بالا مؤثر دانست. آن چنانکه گفته شده است، سیستم عصبی اکسیتوسین در رخدادهای رفتارهای جامعه پسند و کاهش رفتارهای ضد اجتماعی هم در میان انسان‌ها و هم در میان حیوانات دخیل است. در طی تعامل اجتماعی میان دو فردی که نسبت خویشاوندی با یکدیگر ندارند همچنین میان عاشق و معشوق اکسی‌توسین در مغز آزاد می‌شود. ممکن است که آزاد سازی اکسی‌توسین در مغز باعث افزایش شکل‌گیری پیوندهای اجتماعی گردد که ایجاد دوستی‌های عمیق از آن نشئت می‌گیرند. همچنین ممکن است که عمل اکسی‌توسین بر روی مغز همدلی، همکاری و نوع دوستی را افزایش دهد. آن دسته از نورون‌های آمیگدال که توانش مثبت دارند پاسخ‌های جامعه پسند را افزایش می‌دهند و آن دسته از نورون‌های ناحیه‌ی آمیگدال که توانش منفی دارند بر بروز پاسخ‌های ضد اجتماعی اثر می‌گذارند. همچنین شواهد به دست آمده حاکی از آن است که کرتکس اینسولار و مخصوصاً بخش آگرانولار قدامی ۱ آن در طی حالت‌های احساسی همدلانه و طبیعی با افزایش میزان اکسیژن خون در آن ناحیه فعالیت بیش‌تری از خود نشان می‌دهد. پاسخ‌های عصبی این ناحیه‌ی مغزی با نیرومندی تجربه‌های هیجانی فرد ارتباط مثبت دارد (نومان ۲، ۲۰۱۵).

۱ - anterior agranular (allocortical) part

۲ - Numan, M.

آنچه ارائه شد یک توضیح زیست‌شناختی از رفتار جامعه پسند است. باید دانست که تمام رفتارهای انسانی هرچند منشأ زیست‌شناختی دارند اما این به معنای علت تامه بودن عوامل زیست‌شناختی نیست. همان‌طور که در این تحقیق نیز نشان داده شد عواملی چون تحصیلات و ارتباط با خداوند بر رفتار جامعه پسند تأثیر دارند. لذا در مجموع با توجه به آنچه گفته شد می‌توان گفت به نسبتی که در جامعه سطح تحصیلات بالاتر باشد و به نسبتی که اهمیت ارتباط با خداوند مورد تأکید و توجه قرار گیرد ما شاهد رفتار جامعه پسند خواهیم بود. در عین حال انجام تحقیقات مشابه با گروه‌های سنی متفاوت و بهره‌گیری از نمونه‌هایی از خرده فرهنگ‌های متفاوت در جامعه ایرانی می‌تواند بر غنای این یافته‌ها افزوده و جوانب مختلف این امر را بیش از آنکه اکنون وجود دارد روشن‌تر نماید.

منابع

- آذربایجانی، مسعود؛ شجاعی، محمد صادق (۱۳۹۳). *روان‌شناسی در نهج البلاغه*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- آقا یوسفی، علیرضا؛ مصطفایی، علی؛ زارع، حسین؛ ایمانی فر، حمیدرضا (۱۳۹۴). *رابطه‌ی رفتار جامعه پسند گرایش‌های مطلوب اجتماعی در زنان با پنج عامل شخصیتی کاستا و مک‌کرا*. فصلنامه‌ی علمی پژوهشی زن و جامعه. سال ششم، شماره دوم.
- بیرهوف، هانس ورنر (۱۹۴۸). چاپ دوم. *رفتارهای اجتماعی مطلوب (تحلیل انواع رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روانشناسی اجتماعی)*. مترجم. رضوان صدفی نژاد (۱۳۸۳). تهران: گل آذین.
- رایس، فیلیپ (۲۰۰۱). *رشد انسان، روانشناسی رشد از تولد تا مرگ*. مترجم مهشید فروغان (۱۳۸۷). تهران: ارجمند.
- صفاری نیا، مجید؛ تدریس تبریزی، معصومه؛ محتشمی، طیبه؛ حسن زاده، پرستو (۱۳۹۳). *تأثیر مؤلفه‌های شخصیت جامعه پسند و خودشیفتگی بر بهزیستی اجتماعی در ساکنان شهر تهران*. دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی، سال پانزدهم، شماره ۳، صص ۳۵-۴۴.

- طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۹۰). *المیزان فی تفسیر القرآن*، اسماعیلیان، قم، چاپ دوم، ۱۳۹۰، ج ۸.
- فرهنگ توصیفی انجمن روانشناسی آمریکا (۲۰۱۳). جلد اول. مترجم، حسن احدی و همکاران (۱۳۹۱). تهران: انتشارات ارس.
- عیسی مراد، ابوالقاسم؛ رضایی، محمد و مهرعلیان، ابراهیم (۱۳۹۴). بررسی رابطه دینداری و مؤلفه‌های آن با مهارت‌های اجتماعی ماتسون. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. سال ششم شماره ۲۱. صص. ۱۵۳-۱۳۳.
- کاویانی، محمد؛ پناهی، علی احمد (۱۳۹۳). *مفاهیم روان‌شناختی در قرآن*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۶). *گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵*.
- مظاهری، محمد علی؛ پسندیده، عباس؛ صادقی، منصوره سادات. (۱۳۹۰). *مثلث ایمان، الگوی ابعادی رابطه انسان با خدا*. قم: انتشارات دارالحدیث.
- معمدی، عبدالله (۱۳۹۶). *روانشناسی سالمندی*. تهران: انتشارات سمت.
- معمدی، عبدالله (۱۳۸۶). *سالمندی موفق*. شهر کرد: دانشگاه شهر کرد.
- منصوری، بهمن (۱۳۹۷). *پی‌ش‌بینی اضطراب مرگ سالمندان بر اساس کیفیت ارتباط آنها با خدا*. فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی. سال نهم شماره ۳۶. صص. ۱۶۲-۱۴۵.

Beadle, J.N; Sheehan, A.H; Dahlben, B; Gutchess, A.H (۲۰۱۶). *Aging, Empathy, and Prosociality*. The Journals of Gerontology: Series B , Volume ۷۱ Issue ۴.

Baumsteiger, R. & Siegel, J. T. (۲۰۱۸). *Measuring Prosociality: The Development of a Prosocial Behavioral Intentions Scale*. Journal of Personality Assessment. DOI: ۱۰,۱۰۸۰/۰۰۲۲۳۸۹۱,۲۰۱۷,۱۴۱۱۹۱۸

- Chiang K.J, Chu H, Chang H.J, Chung M.H, Chen C.H, Chiou H.Y, Chou K.R.(۲۰۰۹). *The effects of reminiscence therapy on psychological well-being, depression, and loneliness among the institutionalized aged*. International Journal of Geriatric Psychiatry; ۲۵(۴):۳۸۰-۸.
- Efklides, A. and Moraitou, D. (۲۰۱۳). *A Positive Psychology Perspective on Quality of Life*. New York: Springer Science+Business Media Dordrecht
- Fetchenhauer, D., Flache, A., Buunk, A.P., Lindenberg, S.M(۲۰۰۶). *Solidarity and Prosocial Behavior. An Integration of Sociological and Psychological Perspectives*. United States of America: Springer.
- Numan, M. (۲۰۱۵). *Neurobiology of social behavior toward an understanding of the Prosocial and antisocial Brain*. London: Academic Press is an imprint of Elsevier.
- Santrock, John W. (۲۰۱۳). *Life Span Development(۱۴th edition)*. New York: McGraw-Hill
- Sturmer, S. & Snyder, M. (۲۰۱۰). *The psychology of prosocial behavior*. UK: Blackwell.
- World Health Organization (WHO)(۲۰۱۱). *Global Health and Aging. National Institute on Aging*. National Institutes of Health U.S. Department of Health and Human Services. NIH Publication.

